

Poliittisen anteeksiannon narratiivinen rakenne¹

MOLLY ANDREWS

Periaatteessa anteeksiannolle ei ole rajoja. [...] ei voida arvioida ”mihin pisteeseen saakka”. Tämä sillä edellytyksellä, tietenkin, että olemme yhtä mieltä sanan merkityksestä. Mitä siis tarkoitamme ”anteeksiannolla”? Mikä vaatii anteeksiantoa? Kenen tulisi antaa anteeksi ja kuka siihen on oikeutettu? (Derrida 2001, 27)

Jacques Derridan pohtima anteeksiannon merkitys kiehtoi myös Hannah Arendtia, joka kirjoittaessaan toisen maailmansodan julmuuksien jälkeen luonnehti anteeksiantoa ”inhimilliseksi ominaisuudeksi, joka mahdollistaa yhteiskunnallisen muutoksen” (Misztal 2011, 43). Viime vuosina anteeksiannosta (ja anteeksipyyttämisestä) on tullut ”merkittävä poliittinen aihe ja hyvin näkyvä osa julkista elämää” sekä ”politiikan uusi muoti-ilmiö” (emt., 41–42). Derridan esittämät kysymykset askarruttavat meitä yhä; ei ole selvää, kenet, mitä, missä, milloin ja miksi antaa anteeksi. Tämä artikkeli syventyy yhteen erityiseen tapaukseen, jonka yhteydessä anteeksiannon politiikasta on väitelty jo yli 25 vuotta, avaten näihin keskusteluihin liittyviä henkilökohtaisia kertomuksia ja ääniä.

Vuonna 1992 haastattelin neljääkymmentä itäsaksalaista, joista suurin osa oli ollut Itä-Saksan hallituksen johtavia vastustajia ja joiden rooli oli ollut merkittävä vuoden 1989 rauhanomaisessa vallankumouksessa. Ensimmäiset haastatteluni tein helmikuussa 1992, vain muutamia viikkoja Saksan salaisen poliisin Stasin arkistojen avaamisen jälkeen. Ilma oli sakeana kavallusta, tekojen tunnustamista, katumusta ja anteeksiantoa koskevia kysymyksiä. Alkuperäinen aikomukseni ei ollut syventyä tähän moraalisesti latautuneeseen tunteiden skaalaan ja sen monimerkitykselliseen luonteeseen. Moni haastateltava kuitenkin kertoi heihin kohdistuneesta vääryydestä ja sen käsittelyyn liittyvistä haasteista, joten päädyin viettämään paljon aikaa kuuntelemalla näitä tuntemuksia. Keskustelut opettivat minulle paljon, ja ne ovat tämän artikkelin keskiössä.

ANTAA ANTEEKSI NIILLE, JOTKA EIVÄT TAVOITTELE ANTEEKSIAANTOA

Muistan hyvin hetken, jolloin anteeksiannon monimutkainen luonne poliittisen murroksen kontekstissa tuli ensimmäisen kerran huomioni kohteeksi. Haastattelin silloin Katja Havemania, pitkäaikaista poliittista aktivistia ja yhtä naisten rauhanliikkeen johtohahmoista. Hän on myös Itä-Saksan vastarintaliikkeen eräänlaiseksi symboliksi nousseen Robert Havemannin leski. Robert Havemann vietti kaksi viimeistä elinvuottaan kotiarestissa Katjan kanssa heidän yhteisessä kodissaan Grünheidessa. Näin jälkikäteen kysymykseni tuntuu naiivilta, mutta kysyin Katja Havemannilta, voisiko hän antaa anteeksi ihmisille, jotka riistivät hänen miehensä vapauden tämän kahdelta viimeiseltä elinvuodelta.

Se on nyt melkein pahempaa... He eivät vieläkään voi antaa meille anteeksi sitä, mitä he tekivät meille... Me olemme elävä omantunnonpistos. Olemme edelleen elossa, me koimme sen kaiken. Me olemme myös yhä todistajia... Olimme naiiveja ulottaessamme anteeksiantomme niin pitkälle niin nopeasti... Olimme toivoneet, että he sanoisivat epäröimättä ”olimme todella väärässä tässä asiassa” ... Kuvittelimme, että he myös tuntisivat olonsa huojentuneeksi, kun he vihdoinkin pääsivät eroon roolistaan.

Havemannin kommentti kiteyttää tärkeimmän poliittiseen anteeksiantoon liittyvän kysymyksen: kenellä on oikeus antaa anteeksi ja kenelle? Havemannin ilmaisemat tunteet toistuivat monien muidenkin haastateltujen puheissa, minkä seurauksena näin paljon vaivaa ymmärtääkseni ilmiötä ”loukkaantunut loukkaaja” (*the offended offender*: Beatty 1970) erityisen latautuneessa poliittisessä kontekstissa, eli hiljattain yhdistyneessä Saksassa (ks. Andrews 1999; 2000).

Vaikka kysymykset anteeksiannosta tulevat useimmiten esiin ihmisten välisissä suhteissa, on Saksan tapauksessa erittäin vaikeaa erottaa yksittäisten henkilöiden vahingonteot diktatuurin määräämistä toimista. Vielä nykyäänkään monille itäsaksalaisille syyllisen ja uhrin kategoriat eivät aina ole selkeitä. Kuten Wolfgang Thierse on kommentoinut, itäsaksalaisten joukossa on

todellisia rikoksentekejiä ja todellisia uhreja, syyllisiä ja syyttömiä, ja niiden välissä monet muut – me, jotka asuimme siellä ja yritimme vain tulla toimeen, olimme enemmän tai vähemmän kunnollisia, neuvokkaita, pelkureita tai rohkeita (Miller 1999, 99).

Suurin osa haastattelemistani ihmisistä oli samaa mieltä tästä ajatuksesta. Vaikka joku esittäisi, että Stasin viralliset työntekijät (joita vuonna 1989 oli ollut 91 000) ja Stasin tiedonantajat (noin 174 000 vuonna 1989) ovat kaikki syyllisiä, koska he olivat tehneet tiiviisti yhteistyötä valtion kanssa, ei heidän työnsä olisi ollut mahdollista ilman vastarinnan puutetta tai jopa ilman valtaväestön hiljaista hyväksyntää.

Monet haastattelemani henkilöt tarttuivat kysymykseen siitä, kenet, jos ylipäänsä ketään, voisi laittaa edusvastuuseen poliittisille aktivisteille aiheutetusta vahingosta: yhtäältä he olivat syyllisten moraalisen armahduksen puolella, sillä tehdessään vääryyksiä nämä olivat noudattaneet valtiovallan määräyksiä, ja toisaalta aina on olemassa henkilökohtaisen vastuun eettinen imperatiivi. Tämä dilemma käy erityisen selvästi ilmi tunnetun itäsaksalaisen psykoanalyytikon Annette Simonin kertomasta.

Vuonna 2012 muistutin häntä 20 vuoden takaisesta keskustelustamme koskien anteeksiannon merkitystä ja sen toteutumisen välttämättömiä edellytyksiä. Hän kertoi minulle kirjoittamastaan artikkelista, jota työstäessään hänen mieleensä nousi kysymys: ”Voinko antaa anteeksi DDR:lle?” Kysyin, mitä hänelle merkitsisi antaa anteeksi valtiolle. Hän vastasi: ”Ei DDR:lle, vaan siellä asuville ihmisille. Ei valtionhallinnolle, ei järjestelmälle. Vaikka ymmärrän, että ihmiset voivat päätyä vaikeisiin tilanteisiin.” Simon pystyi kuitenkin erottamaan syyntakeisia ihmisiä, joiden toiminta ylitti sen, mitä voisi kutsua ”tavalliseksi” valtiovallan määräyksiin myöntymiseksi. ”Jos kohtaisin Stasin päällikön, joka vielä nytkin sanoisi nauttineensa ihmisten vakoilusta – minun ei tarvitse antaa hänelle anteeksi.”

Sanoessaan, että hänen ei ole pakko antaa toiselle anteeksi, hän jättää mahdollisuuden kuitenkin avoimeksi. Tämä sai minut kysymään: ”Mitä tämän päällikön pitäisi sanoa?”, mihin hän

vastasi ”että hän on pahoillaan”. Kysyin hieman haastavaan sävyyn, ”olisiko kaikki sitten ok?” Hän vastasi välittömästi ja ponnekkaasti: ”Ei, kaikki ei ole sitten ok.” Hän lausui tämän englanniksi, odottamatta tulkin kääntävän hänen ajatuksiaan. Sitten, siirtyen takaisin saksan kieleen, hän avasi ajatuksiaan yksityiskohtaisemmin:

Yksi merkittävä ongelma on se, että ihmiset saattavat mennä liian pitkälle anteeksiannon suhteen. On asioita, joista olisi pitänyt rangaista tuomioistuimessa. Ketään ei tuomittu. Ei ketään Stasin tiedusteluvankiloissa työskennelleistä. Ei tuomittu eikä rangaistu. Näiden vankiloiden johtajia, Stasin päällikköjä. Nykyään monet heistä saavat korkeampaa eläkettä kuin entiset vangit. Anteeksianto on mahdoton ajatus tässä tilanteessa. Nyt riittää. On kuitenkin myös erilaisia elämäntarinoita, joiden kohdalla voisi puhua asioista ja miettiä miten asiat olisivat voineet mennä eri tavalla, tai missä kohtaa olisi voitu tehdä eri päätöksiä.

Simon tuo puheessaan esille, kuinka oleellista on huomioida erilaisia, hienosyisiä näkökulmia, kun on kyse syyllisten kohtaamisesta. Hän viittaa keinoihin, joiden avulla yhteisymmärrystä voisi hakea: puhumalla asioista ja miettimällä miten asiat olisivat voineet mennä eri tavalla, missä kohdissa olisi voitu tehdä toisia päätöksiä. Näihin mahdollisiin keinoihin palaan myöhemmin tässä artikkelissa. Kysymys siitä, kenen pitäisi antaa anteeksi ja kenelle, on lähtöpiste kaiken yhteisymmärryksen tavoittelemiseksi, ja Simonin kommentti osoittaa sen moniulotteisuuden entisessä Itä-Saksassa.

ANTEEKSIANNON NEUVOTeltu MERKITYS

”Uhri” ja ”syyllinen” eivät ole ainoat kiistanalaiset ja vaikeat nimitykset. Yhtä lailla epäselvää on, mitä anteeksiannolla tarkalleen ottaen tarkoitetaan. Haastattellessani vuonna 1992 näyttelijä Ruth Reineckeä, hän pohti, että ”ihmisen täytyy pystyä antamaan anteeksi, mutta mitä?”. Tämä lausahdus tuo esille yleisen ajatuksen, että anteeksianto on toivottu ja tavoiteltava asia, mutta epäselvää on mitä pitäisi antaa anteeksi ja mistä vaiheista anteeksianto muodostuu.

Olen työstänyt näitä kysymyksiä vuosien ajan, ja esittänyt, että anteeksianto edellyttää väärin toimineen osalta kolmea askelta: 1) tunnustus, 2) vastuunkanto 3) katumus (Andrews 2000). Nämä eri vaiheet tulivat monesti esille myös haastatteluissa itäsaksalaisten kanssa. Eri vaiheet eivät niinkään kuvaa anteeksiantoa, vaan kertovat mahdollisen anteeksiannon edellyttämistä olosuhteista.

Vuonna 2012 keskustelin dokumentti-elokuvaohjaajan ja tunnetun opposition jäsenen Konrad Weissin kanssa. Hän kertoi tilanteesta, jolloin hänen oli kerta kaikkiaan mahdotonta antaa anteeksi henkilölle, joka oli vakoillut häntä ja muita hänen oppositioryhmänsä jäseniä. Hän kertoi, että tämä henkilö ”puolusteli tekojaan tähän päivään saakka. Tässä on ongelman ydin”. Valmistautuessani tähän tapaamiseen olin juuri lukenut 20 vuoden takaisen haastattelumme litteroidun version. Hänen sanansa anteeksiannon välttämättömistä edellytyksistä olivat miellesäni, ja lainasin hänen sanojaan hänelle takaisin: ”Minulla on käsissäni erään hyvin viisaan miehen sanoja, haluan jakaa ne kanssasi” sanoin hänelle. ”Tässä sanotaan – se olet sinä! Anteeksianto edellyttää syyllisyyden tunnustamista.’ Muistatko tämän?” Tähän hän vastasi:

Tämä tekee sen niin vaikeaksi... Muistan hyvin nämä ajatukset, ja ne ovat tärkeitä. Mutta ongelmana oli se, että ylivoimaisesti suurin osa asianomaisista ei ottanut tätä askelta. Tarkoitin niitä, jotka työskentelivät Stasille. He tunnustivat tekonsa vain paineen alla, eivätkä koskaan tuoneet asiaa esille kokonaisuudessaan omasta aloitteestaan. He eivät puhuneet siitä, nousee esiin, eivätkä osoittaneet ajattelevansa tekojaan. Sanoakseni yleisesti ja koruttomasti: syylliset haluavat heidän uhrinsa antavan heille anteeksi ilman minkäänlaista anteeksipyyntöä. Se ei ole mahdollista. Tämä on keskeisin ja syvin ristiriita monissa tapauksissa.

Vahingontekojen tunnustamisen lisäksi myös vastuunkanto teoista on anteeksiannon välttämättömän ennakoehdo. Anteeksipyyntöön sijaan monet vääryyksiin syyllistyneet tarjosivat vain selityksiä ja perusteluja teoilleen.

Irene Kukutz, joka oli ”Naiset rauhan ja ihmisoikeuksien puolesta” -vastarintaliikkeen jäsen DDR:n aikana ja joka myöhemmin työskenteli Itä-Saksan kansalaisliikkeen arkistotyöntekijänä, kuvailee seuraavaa tapausta ”hämmästyttäväksi”:

Vain muutama ihminen sanoi ”kyllä, tein virheitä”. Vain muutama tunnusti tekonsa siten, että heidän toiminnastaan kärsineille olisi tullut tilaisuus sanoa ”annan sinulle anteeksi”. Vaikutti siltä, että jotkut halusivat pikemminkin jonkinlaisen synninpäästön. Niin kuin ”nyt olen ker-tonut sinulle kaiken, nyt kaikki on hyvin. Ja nyt voimme siirtyä takaisin arjen rutiineihin.” Eli vääryyttä ei tunnustettu... Se suututtaa minua.

Kukutzin puheesta voi kuulla hänen turhautumisensa ja pettymyksensä niihin, jotka syystä tai toisesta eivät saaneet tuotua itseään moraaliseen vastuuseen teoista, joilla on ollut pitkäaikaisia vaikutuksia toisten elämään. Useimmat tutkimukseeni osallistuneet itäsaksalaiset jakavat tämän turhautumisen tunteen.

Yksi huomionarvoinen poikkeus, joka ei jakanut pettymyksen tunnetta, on pastori Ruth Misselwitz. Hän oli kirkon rauhanliikkeen johtaja ja hänen aktiivinen toimintansa osaltaan johti vuoden 1989 suuriin muutoksiin. Hän oli ollut pitkään Stasin aggressiivisen valvonnan kohteena. Luettuaan oman kansionsa Stasin arkistossa hän pystyi tunnistamaan henkilön, joka oli ollut vastuussa häneen kohdistuneista vakavista loukkauksista ja uhkauksista. Misselwitz kertoo tapaamisesta hänen kanssaan:

Tapasin kerran Stasin virkailijan, joka oli ollut vastuussa minusta ja miehestäni sekä Pankowin rauhanverkostosta. Mies tunnusti kaiken mitä kysyin häneltä. Hän sanoi: ”Kyllä, olin vastuussa tästä”, mutta hän ei pyytänyt anteeksi.

Vastasin tähän kysymällä, osoittiko mies mitään merkkejä katumuksesta, mihin Misselwitz vastasi kieltävästi. Keskustelumme jatkui:

Andrews: Onko tärkeää, että sanotaan ”anteeksi”? Ei vain että ihminen myöntää tekonsa, vaan pyytää myös anteeksi?

Misselwitz: En tarvinnut sitä häneltä. Riitti, että hän tuli paikalle. Sen täytyi olla hyvin, hyvin vaikea askel hänelle.

Misselwitzia ei erityisesti vaivaa, että hänen elämänsä tunkeutunut ja häntä vakoillut henkilö ei ilmaise mitään katumusta teoistaan. Hänelle oli ”vapauttavaa” saada henkilölle kasvot (pysyttyä tunnistamaan ”kuka”), ja että tämä oli valmis ilmaisemaan tekemänsä vääryydet (”mitä”). Misselwitz ei kaipaa, että tämä ilmaisisi erikseen katumusta: ”riitti, että hän tuli”.

NARRATIIVIT JA ANTEEKSIANTO

Ratkaisevaa Misselwitzin kertomuksessa on tapaaminen, joka hänellä oli Stasin entisen agentin kanssa. Näin hän jatkoi kohtaamisen kuvailemista:

Istuimme yhdessä täällä, tässä asunnossa, ja hän puhui omasta elämästään. Lopulta hän vaikutti niin surulliselta ja kurjalta, sillä hänellä ei ollut ollut todellista omaa elämää DDR:ssä. Hänellä ei ollut lupaa kertoa perheelleen omasta työstään. Hän ei saanut kertoa omille lapsilleen – se oli niin sääliä. Verrattuna tähän, meillä oli rikas ja monin tavoin upea elämä!

Tässä kohtaa Misselwitz päästää valloilleen lämpimän naurun ja hänen myötätuntonsa vie kuulijan väistämättä mukaansa. Tämän kohtaamisen kuvaus osoittaa kertomuksen voiman toimia muuntimena, joka auttaa siirtymään eteenpäin traumaattisesta menneisyydestä. Kiinnittyminen Stasin työntekijän inhimillisyyteen ja tämän ”sääliä” elämään johtaneiden henkilökohtaisen elämän rajoituksiin, saa Misselwitzin näkemään hänet ”oikeana ihmisenä, ja se demystifioi kaiken”. Hän ei voi muuttaa menneisyyden tapahtumia, mutta tämän kohtaamisen myötä hän tuntee olonsa ”vapautetuksi”.

Hannah Arendt katsoo, että anteeksiannon narratiivi toimii ratkaisuna ”peruuttamattomuuden ongelmalle” (1958, 237). Anteeksiannon ja narratiivin prosessit kietoutuvat yhteen; toisen elämäntarinan kuuleminen vahvistaa huomattavasti kykyä katsoa elämää tämän näkökulmasta – ja voi muuttaa ihmisen käsitystä toisen teoista – mutta se myös muuttaa ratkaisevasti itse traumaan johtanutta tarinaa (Griswold 2007). Näin ollen monet näkevät anteeksiannon etiikan olevan sidottu muistamisen etiikkaan: ”muistaminen tekee anteeksiannon mahdolliseksi” (Blustein 2014, 17).

Anteeksiannon narratiivinen muoto antaa sekä loukkaajalle että loukatulle mahdollisuuden menneisyyden uudelleentulkintaan, jotta menneisyys yksin ei määrittäisi heitä. Näin luodaan mahdollisuus uusiutumiseksi, jota voidaan verrata uuteen vuosirenkaaseen puun rungossa; se ympäröi vanhaa ja tietystä mielessä rakentaa sen päälle uutta elämää (Griswold 2007, 109).

ANTEEKSIANTO AJAN MYÖTÄ

Yksi narratiiveja määrittelevistä ominaispiirteistä on se, että niiden merkitys on kontekstuaalinen ja muuttuu ajan myötä. Asiat, joita ei voitu aiemmin tuoda esille muuttuvat niin, että toisessa ajassa ja paikassa niistä onkin mahdollisista puhua. Tämä toimii myös päinvastaisesti: yksilöt (ja ryhmät) saattavat hiljentyä aiheista, joista he olivat aiemmin pystyneet puhumaan vapaasti.

Anteeksiantoon sovellettaessa tämä herättää kysymyksen paitsi ajan, myös ajoituksen merkityksestä. Ovatko mahdollisuudet anteeksiannolle aina auki olevia ikkunoita, vai tuleeeko hetki, jonka jälkeen on yksinkertaisesti ”liian myöhäistä” uuden dialogin käymiseksi? Haastateltavani eivät olleet yksimielisiä tämän kysymyksen suhteen.

Seuraavaksi kerron Irene Kukutzin tarinan, joka on monella tapaa valaiseva. Lukiessaan Stasi-kansiotaan hän sai tietää, että hänen tuttavansa, poliittinen aktivisti hänkin, Monika, oli toiminut Stasin tiedonantajana. Jotta tämä syvä luottamuksen pettäminen ei ottaisi heistä valtaa, Kukutz ja aiemmin esitelty Katja Havemann päättivät haastatella entistä ystäväänsä. Myöhemmin he julkaisivat kirjan haastattelujen pohjalta.

Kirjan julkaisun jälkeen Monika sai kirjeen, josta halusi kertoa minulle. Keskustelu välillämme meni näin:

Irene: Monika sai kirjeen, jossa nainen kiitti häntä rohkeudesta ja hienosta saavutuksesta kirjoittaa kyseinen kirja. Kyllä. Ja koska Monika oli kuollut, avasin kirjeen ja vastasin hänelle. Kirjeessä hän kertoi, että hänellä oli tavallaan samanlainen menneisyys kuin Monikalla, mutta hän ei ollut koskaan puhunut siitä ystävilleen. Tulin niin vihaiseksi siitä. Ensinnäkin kerroin hänelle, että me kirjoitimme sen kirjan, Katja ja minä. Kirjoitin hänelle todella tylyn kirjeen. Sanoin hänelle, että hänen ei enää tarvitse kertoa ystävilleen. Kaikella on aikansa. Ja että hänen pitää vain vaeltaa tarinansa kanssa. Hänelle tuli hyvin satutettu olo. Ja hän vastasi minulle viihaisella kirjeellä. Joten nyt sanon itselleni ”no, heidän pitäisi vain pitää tarinat itsellään”.

Andrews: Kahdenkymmenen vuoden hiljaisuus.

Irene: Kyllä, niin pitkään ja sitten he haluavat saada hyväksyntää... Jotkut ihmiset haluavat puhdistaa menneisyytensä nyt, kaiken tämän ajan jälkeen... Kyllä, nyt on liian myöhäistä.

Kukutz ilmaisi ajatuksensa selvästi: ”Kaikella on aikansa.” Tunnustustaan liian pitkään odottaneiden rangaistus on se, että heidän tarinoillaan ei ole enää kuuntelijoita. Hiljaa pysyneet on tuomittu ”vaeltamaan tarinoidensa kanssa”, kuin kadotetut sielut moraalisessa autiomaassa.

Ulrike Poppe, joka on tunnettu henkilö yhdistyneessä Saksassa ja jolla on ollut merkittävä rooli Stasin työntekijöiden ja yhteistyökumppaneiden uudelleen integroimisessa yhteiskuntaan, näki asian eri lailla kuin Kukutz. Kysyin häneltä: ”Tuleeko joskus hetki, jolloin syyllisille on liian myöhäistä tulla esiin ja myöntää tekonsa?” Hän vastasi:

Ei, en usko, että on hetkeä, jolloin on liian myöhäistä. Uskon päinvastoin, että se vie aikaa. Jotkut ihmiset eivät puhu sielunsa syvistä taakoista, kuin vasta hyvin myöhään. Tämä pätee sekä syyllisiin että uhreihin... Tämä ottaa oman aikansa...

Poppe uskoo, että mieleen syvästi vaikuttavien tapahtumien ja niiden haavojen esiin tuominen voi viedä hyvin kauan: mahdollisuuden tulla esiin, puhua ja ottaa vastuuta menneisyyden teoista tulisi pysyä auki.

Kolmas suhtautumistapa anteeksiannon sopivaan ajoitukseen asettuu jonnekin Kukutzin ja Poppen välimaastoon, ja se on Konrad Weissin ilmaisema näkökanta. Keskustellessamme siitä, että jotkut ihmiset päättivät olla kokonaan tunnustamatta menneisyyden tekoja, ja että näitä ihmisiä oli merkittävä määrä, hän kohautti olkiaan ja sanoi:

Ajattelen, että lopulta aika meni ihmisten ohi. Se ei ole enää tärkeää. Ei ole mitään järkeä väitellä 80-vuotiaiden miesten kanssa heidän toiminnastaan Stasissa. He eivät muutu, he eivät näe olevansa väärässä, mutta he eivät myöskään voi enää aiheuttaa harmia.

Weissin näkökulmasta nämä Stasin entiset agentit eivät ole tuomittuja samassa mielessä kuin Monikalle kirjeen kirjoittanut nainen, joka halusi pyyhkiä tilinsä puhtaaksi, mutta odotti liian kauan. He sen sijaan vaikuttavat olevan sitoutuneita hiljaisuuteensa. He eivät halua puhua menneisyydestään, eikä se Weissin näkemyksen mukaan ole enää yhteiskunnallisesta näkökulmasta edes tärkeää. Heistä on tullut merkityksettömiä, heidät on pyyhitty pois.

ANTEEKSIANTO JA JULKINEN TILA

Saksan yhdistymistä seuranneina kuukausina ja vuosina järjestettiin monia erilaisia tilaisuuksia, joissa uhreilla ja syyllisillä oli mahdollisuus kokoontua keskustelemaan heidän välillään tapahtuneista asioista. Ihanteellisimmat tapaamiset auttoivat molempia osapuolia löytämään yhteisymmärryksen ja joissain tapauksissa jopa mahdollistivat anteeksiannon. Nämä tapaamiset kattoivat myös Stasin työntekijöiden ja vakoilun kohteena olleiden henkilöiden välisiä julkisia tapaamisia (ns. *victim/victimizer* keskustelut), joita saatettiin pitää vahvasti symbolisissa paikoissa, kuten Checkpoint Charlie -rajanylityspisteellä, samoin kuin yksityisemmissä paikoissa, kuten oluthuoneilla ja joskus jopa kodeissa (kuten Misselwitzin kuvailemassa tapaamisessa).

Itä-Saksan totuuskomission (*Enquete Kommission*) toimintaan tapaamiset eivät kuitenkaan kuuluneet. Komission tarkoituksena oli selvittää ”tosiasiat” elämästä entisessä DDR:ssä ja koota yleisesti hyväksytty versio maan historiasta. Tämän yhteydessä tilattiin yhteensä 148 raporttia vastauksena yhdeksäänkymmeneenviiteen kysymykseen. Niiden lisäksi kerättiin 759 akateemista artikkelia koskien elämän eri osa-alueita DDR:ssä, ja ne julkaistiin 15-osaisena kokoelmana. Kaiken kaikkiaan komissio keräsi yli 15 000 sivua henkilökohtaista todistusaineistoa ja asiantuntijoiden tekstejä (ks. Andrews 2003; McAdams 2001). Vain 327 henkeä – yhteensä 16 miljoonan väestöstä – jakoi tarinansa komissiolle.

Totuuskomissio ei siis ollut paikka, jossa uhrit ja syylliset olisivat voineet tavata toisiaan ja toivoa löytävänsä sitä kautta tavan käsitellä yhteistä ongelmallista menneisyyttään. Totuuskomissio pikemminkin vahvisti Itä-Saksan kansalaisten integriteetin uudelleen arvioimista, mikä vahvisti jo olemassa olevaa kuilua ”meidän” ja ”heidän” välillä – Itä vastaan Länsi – ja mikä tosi asiassa asemoi itäsaksalaiset uhrit ja syylliset ”samalle puolelle”.

Haastattelussa vuonna 1992 Annette Simon toi esille vallitsevan poliittisen kontekstin vaikutuksen ihmisten pyrkimykseen saavuttaa rauha menneisyyden kanssa. Stasin arkistot oli avattu vain kaksi kuukautta ennen tapaamishetkeämme, ja siihen mennessä vain alle 200 henkeä oli saanut kansionsa omiin käsiinsä. Kysyin häneltä, mitä vaikutuksia arkistojen avaamisella on itäsaksalaiseen identiteettiin, ja hän vastasi:

Olisi hyvä, jos samaan aikaan olisi avattu Verfassungsschutzin [Saksan salainen palvelu] arkistot. [naurahtaa] Se olisi voinut olla niiden yhteinen prosessi. Mutta tällä hetkellä se vain saattaa itäsaksalaiset entisestä kiusallisempaan asemaan. ... Nopeassa yhdyntymisprosessissa

kummallakaan osapuolella ei ollut mahdollisuutta selvittää asioitaan rauhassa ja hiljaisuudessa. Jos tämä olisi vain DDR:n asia, se olisi helpompaa. ... Mutta se on itäsaksalaisten asia! Olisi helpompaa, jos halutessasi voisit selvittää asiat oman perheesi kesken. Mutta nyt sinun on selvitettävä asioita toisen perheen kanssa, joka ei muutenkaan voi sietää sinua! Tämä tekee asiasta niin vaikean.

Simonin kommentti osoittaa, kuinka tärkeää on luoda ”turvallinen tila”, missä ”perhe”, käyttäkseni hänen metaforaansa Itä-Saksasta, voi kohdata ongelmansa. Mutta minkälainen on tämä turvallinen tila? Ruth Misselwitzin kertomus hänen tapaamisestaan Stasin entisen agentin kanssa havainnollistaa yhden vaihtoehdon. Vaikka tila oli yksityinen (he tapasivat Misselwitzin kotona), ero julkisen ja yksityisen tilan välillä ei ole ehdoton; nämä kaksi paikkaa elävät rinnakkain ja ovat jatkuvassa vuorovaikutuksessa keskenään. Stasin agentin ja Misselwitzin paikantuminen tässä tilanteessa liittyi sekä heidän yksilöllisiin rooleihinsa että heidän erilaisiin näkökulmiinsa suhteessa totalitaarisen valtion operaatioihin.

MIKSI ANTAA ANTEEKSI?

On useita perusteluja sille, miksi anteeksianto on yleensä tavoittelemisen arvoista. Useimpiin perusteluihin, ellei kaikkiin, sisältyy perusperiaate, jonka mukaan anteeksianto vapauttaa sekä loukatun että loukkaajan traumaattisesta menneisyydestä ja että se on hyväksi yhteisölle. Harvoin kyseenalaistetaan, voiko yhteisön hoitaminen olla haitaksi yksilölle. Tässä artikkelissa käsittelemäni tapaukset kertovat ihmisistä, jotka ovat valmiita harkitsemaan vuoropuhelua heitä suoraan tai epäsuoraan vahingoittaneiden kanssa, mutta tietyin reunaehdoin.

Werner Fischer oli yksi tunnetuimmista Itä-Saksan hallitusta vastustavista johtohahmoista. Stasi pidätti ja vangitsi hänet useita kertoja ennen vuotta 1988, jolloin hänet karkotettiin maasta. Vajaa kaksi vuotta myöhemmin hänet nimitettiin Stasin hajottamisesta vastaavaksi virkamieheksi. Näin Fischer kuvailee asennettaan Stasin entisiä työntekijöitä kohtaan työnsä alussa:

Olin silloin paljon suvaitsevaisempi, koska ajattelin, että jos onnistumme luomaan ilmapiirin, jossa ihmiset pystyvät rentoutumaan ja tunnustamaan olleensa vakoojia, siitä ei tarvitse tehdä julkista; riittää, jos jokainen kohtaa vastakkaisen osapuolen ja keskustelee tämän kanssa kasvotusten. Sitten saavuttaisimme tilanteen, jossa voitaisiin sanoa... 'no, hyvä on, voi olla, että samanlaisissa olosuhteissa olisin itse toiminut samalla tavalla.'

Fischer oli alun perin optimistinen, mutta kun väärintekijät eivät tulleetkaan oma-aloitteisesti esiin, hän alkoi pikkuhiljaa menettää toivonsa.

Valitettavasti se, mitä odotin ihmisiltä, ei toteutunutkaan – että he tunnustaisivat oma-aloitteisesti tekonsa. Tietysti he voivat tehdä niin vain, jos he eivät pelkää. Ilmapiiri ei ollut kovinkaan kannustava tämän edistämiseksi, eikä se vielä nytkään ole sitä. ... Monet toivovat, ettei heidän yhteistyötään Stasin kanssa olisi koskaan paljastettu. Mielestäni tämä on traagista

paitsi heidän henkilökohtaiselle tulevaisuudelleen myös maan sisäisen rauhan toteutumislle. Inhimillisestä näkökulmasta tämä on mielestäni tuomittavaa.

Fischerin mielestä kyse ei ole vain ihmisen henkilökohtaisesta vapautuksesta, vaan ennen kaikkea ”maan sisäisestä rauhasta”. Fischer sekä muut itäsaksalaiset poliittiset aktivistit pitivät vuoropuhelulle avoimena olemista ja valmiutta antaa anteeksi yhteiskunnallisena velvollisuutena, tärkeänä rakennuspalana tulevaisuuden luomiseksi. Tämä näkemys kertoo heidän alkuperäisestä kantaaottavasta roolistaan sekä selittää heidän voimakasta pettymystään vuoropuhelun puutteeseen.

YHTEENVETOA

Tässä artikkelissa olen tarkastellut narratiivisen syväluotauksen avulla poliittisen anteeksiannon käsitettä, viitekehystenä kahden vuosikymmenen aikana kokoamani haastatteluaineisto itäsaksalaisten toisinajattelijoiden henkilökohtaisista kertomuksista. Kysymysten kuka, mitä, milloin, missä, miksi ja miten tarkastelu paljastaa poliittisen anteeksiannon monikerroksisuuden ja monimutkaisuuden. Käsittelemäni henkilökohtaiset kertomukset paljastavat poliittisen anteeksiannon ytimessä olevan kovan sisäisen työn ja toisaalta yleisimpiä esteitä sen toteutumiseksi. Yhdessä nämä tarinat tuovat julki poliittisen anteeksiannon inhimillisiä ulottuvuuksia – intohimon, sydämen särkymisen sekä anteeksipyynnön ehdottomuuden ja mahdottomuuden.

Derridan mukaan anteeksianto on mahdollista vain poikkeuksellisissa olosuhteissa:

Anteeksianto ei ole – eikä sen pitäisi olla – normaalia, normatiivista, normalisoivaa. Sen pitäisi pysyä poikkeuksellisena ja epätavallisena, näyttäytyä mahdottomana, sillä se keskeyttää historiallisen ajallisuuden tavallisen kurssin (2001, 33).

Anteeksiannon latautunut prosessi ilmentää konsensuksen sijaan keskenään kilpailevia kantoja sekä taistelua menneisyydestä, nykyisyydestä ja tulevaisuudesta. Vaikka anteeksianto on vaikeaa ja se toteutuu harvoin täysin ja kokonaan, on se yksi inhimillisimmistä ominaisuuksistamme ja vuorovaikutuksen, vastuunkannon ja ymmärryksen kautta se kuvastaa muutoskykyä – ihmisen itsensä sekä yhteiskunnan. Anteeksiantoon liittyvä kova työ ylläpitää moraalisen maailman-kaikkeuden periaatteita silloinkin, kun niitä haastetaan. Se yhdistää toivon muutokseen.

VIITTEET

1. Kirjoitus perustuu pidempään, englanninkieliseen artikkeliin: Andrews, Molly. 2019. The Narrative Architecture of Political Forgiveness. *Political Psychology* 40:3, 433–447. <https://doi.org/10.1111/pops.12533>. Tekstin on kääntänyt *Politiikka*-lehteen Irinja Bickert.

LÄHTEET

- Andrews, Molly. 2003. Grand national narratives and the project of truth commissions: a comparative analysis. *Media, Culture & Society* 25:1, 45–66. <https://doi.org/10.1177/0163443703025001633>.
- Andrews, Molly. 2000. Forgiveness in Context. *Journal of moral education* 29:1, 75–86. <https://doi.org/10.1080/030572400102943>.
- Andrews, Molly. 1999. Truth-telling, justice, and forgiveness: a study of East Germany's Truth Commission. *International Journal of Politics, Culture, and Society* 13:1, 107–124. <https://doi.org/10.1023/A:1022959624594>.
- Arendt, Hannah. 1958. *The Human Condition*. Chicago: University of Chicago Press.
- Beatty, Joseph. 1970. Forgiveness. *American Philosophical Quarterly* 7:3, 246–252.
- Derrida, Jacques. 2001. *On cosmopolitanism and forgiveness*. London: Routledge.
- Griswold, Charles. 2007. *Forgiveness: a philosophical exploration*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McAdams, A. James. 2001. *Judging the Past in Unified Germany*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Miller, Barbara. 1999. *Narratives of guilt and compliance in unified Germany*. London: Routledge.
- Misztal, Barbara. 2011. Forgiveness and the construction of new conditions for a common life. *Contemporary Social Science* 6:1, 39–53. <https://doi.org/10.1080/17450144.2010.534492>

KIRJOITTAJATIEDOT

MOLLY ANDREWS

Jane and Aatos Erkkö Professor 2019–2020
Tutkijakollegium (HCAS)
Helsingin yliopisto

KÄÄNTÄJÄ

IRINJA BICKERT

VTK, tutkimusavustaja
Tutkijakollegium (HCAS)
Helsingin yliopisto